

TÜRKİYE SANAYİ STRATEJİSİ BELGESİ ÜZERİNE GÖZLEMLER

Melda Yaman ÖZTÜRK* ve Özgür ÖZTÜRK**

2011 yılının ilk günlerinde kamuoyuna duyurulan Türkiye Sanayi Strateji Belgesi, sermaye kesiminin aktif katılımıyla, kamu-özel sektör işbirliğiyle hazırlanmıştır. Belgede, ülke sermayesinin uluslararası rekabet gücünü artıracak politikalar öngörülmektedir. Bu yazının iki amacı bulunmaktadır: Birincisi sanayi stratejisinin sermaye kesiminin son yıllarda yükselen talepleri doğrultusunda oluşturulduğunu göstermektedir. İkincisi, belgede öngörülen politikaların sermaye yararına çok boyutlu bir yasal-kurumsal düzenlemeyi hedeflediğini ortaya koymaktır. Yazıda tartışılan bu iki boyut, Strateji Belgesi'nin, sermayenin emek üzerindeki tahakkümünü artırmaya dönük bir girişim olduğunu sergilemektedir.

Anahtar sözcükler: Sanayi stratejisi, Türkiye ekonomisi, kamu-özel sektör işbirliği, sermaye örgütleri, yatırım teşvikleri.

Türkiye ekonomisi 2001 krizi sonrasında kapsamlı bir dönüşüm içine girmiştir. Son on yıllık dönemin temel karakteristiği, Türkiye'nin dünya kapitalist sistemi ile bütünleşmesini hızlandırmış ve geçmişe kıyasla daha ileri bir seviyeye taşımış olmasıdır. Özellikle 2002-2008 arası yıllarda, Türkiye'nin diğer ülkelerle olan ekonomik ilişkileri gerek mal ticareti gerekse sermaye akımları aracılığıyla önemli ölçüde artmıştır. Bu süreç 2008-2009 küresel krizi ile bir miktar yavaşlamış, ancak ana yönelim değişmemiştir.¹

1980 sonrasında askeri darbe koşullarında başlatılan ekonomide 'dışa açılma' sürecinin doruk noktasını 2000'li yılların oluşturduğu söylenebilir. Son on yılda Türkiye'de sermaye birikiminin hızlandığı, ancak bu 'başarının' esas olarak düşük ücretlere ve

* Yrd. Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi İİBF, İktisat Bölümü.

** Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi İİBF, İktisat Bölümü.

¹ Türkiye'nin 2001 yılında 72.7 milyar dolar olan toplam dış ticaret hacmi (ihracat + ithalat) düzenli biçimde artarak 2008 yılında 334 milyar dolara yükselmiş, kriz nedeniyle 2009 yılında 243 milyara gerilemiş, ancak 2010 yılında yeniden artarak 299.5 milyar dolar düzeyinde gerçekleşmiştir. 2001-2010 yılları arasındaki artış oranı küresel krize rağmen yüzde 300'ün üzerindedir. Bkz. Türkiye İstatistik Kurumu, *İstatistik Göstergeler 1923-2009*, Ankara, 2010, s. 434; Türkiye İstatistik Yıllığı 2010, Ankara, 2011, s. 289. Öte yandan, Türkiye'ye gelen yabancı doğrudan yatırımlar 2000-2004 arasındaki beş yılda yıllık ortalama 1.98 milyar dolar seviyesinden 2005 yılında 10 milyara, 2006-2008 arasında ise yıllık ortalama 20.5 milyar dolara kadar yükselmiştir. Yine küresel krizin etkisiyle, bu rakam 2009 yılında 8.4 ve 2010 yılında hafif bir artışla 9.07 milyar dolar olmuştur. Bkz. T.C. Merkez Bankası, *Ödemeler Dengesi Analitik Sunum 1975-2010*, <http://www.tcmb.gov.tr/odemedenge/tablo4.pdf>.

emekçi kesimin diğer hak kayıplarına dayandığı görülmektedir. Örnek olarak, 2010 yılı itibariyle sanayide reel ücretler 1998 yılı seviyesinin yüzde 12,5 altında, emek verimi ise yüzde 69,8 üzerindedir.² Aynı yıllarda toplam Gayrisafi Milli Hasıla (GSMH) artışı ise (1999, 2001 ve 2009 yıllarında yaşanan küçülmelere rağmen) yüzde 50 civarındadır. Bir başka deyişle, Türkiye ekonomisi ciddi oranda büyümüş, ancak bu büyüme aynı zamanda çalışanlar açısından koşulların sürekli bozulması anlamına gelmiştir. Zira Türkiye sermayesinin uluslararası rekabet gücü, ölçek ekonomileri ya da teknolojik üstünlükten ziyade, emek yoğun üretime ve düşük ücretlere dayanmaktadır. Bu çerçevede, eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik sistemlerinde gerçekleştirilen yeniden yapılanmalar bir yandan sermaye için yeni değerlendirme alanları açmakta, bir yandan da emeğin toplumsal konumundaki gerilemeyi hızlandırmaktadır. Bununla birlikte, sermaye kesimi verimli çalışma koşullarının ve istihdam yapısının sermaye üzerinde halen büyük yük oluşturduğunu düşünmekte; emek süreçlerinde esnekliği artıracak ve bu tarz ‘yükleri’ daha da hafifletecek düzenlemelerin hayata geçirilmesini talep etmektedir.

Öte yandan, sermaye için yeni sürecin sunduğu olanaklar bir sınıra dayanmış gibidir. Aynı dönem içinde Çin ve Hindistan gibi büyük imalatçı ülkelerin dünya ekonomisi ile artan bütünleşmesi, Türkiye’nin düşük ücretler temeline dayalı bir ‘rekabet’ stratejisi izlemesini giderek zorlaştırmıştır. Türkiye imalat sanayii, daha yüksek katma değerli ve teknoloji yoğun üretimlere geçme gereksinimi ile karşı karşıyadır. Ancak, böyle bir geçişi gerçekleştirebilmek için, Türkiye’nin uluslararası sermaye ile ‘el yordamıyla’ kurduğu bütünleşmenin planlı ve programlı bir işleyişe dönüştürülmesi de gerekmektedir.³ Nitekim sermaye kesimi son yıllarda yeni bir sanayi stratejisinin oluşturulması gerekliliğini çeşitli vesilelerle dillendirmiştir.

Sanayi ve Ticaret Bakanlığı tarafından hazırlanan *Türkiye Sanayi Stratejisi Belgesi* (bundan sonra kısaca TSSB denilecek) böyle bir ortamda yayımlanmıştır.⁴ 2011-2014 yıllarını kapsayan ve AB

² Korkut Boratav, “On İki Yıllık Bir Bölüşüm Bilançosu”, *Birgün*, 15 Mart 2011.

³ TOBB (Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği) başkanı Rifat Hisarcıklıoğlu, Sanayi Stratejisi Belgesi’ni “Bugüne kadar el yordamıyla gerçekleştirdiğimiz adımları, sistemli bir atılıma dönüştürüyoruz” sözleriyle tarif etmiştir. M. Rifat Hisarcıklıoğlu, “Türkiye Sanayi Stratejisi Belgesi Konuşması”, 5 Ocak 2011, http://www.tobb.org.tr/Documents/Konusmalar/sanayi_strateji_belgesi.doc.

⁴ Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, *Türkiye Sanayi Stratejisi Belgesi (2011-2014): AB Üyeliğine Doğru*, 2010.

Üyeliğine Doğru alt başlığını taşıyan belgede hedef (daha doğrusu ‘vizyon’), “orta ve yüksek teknoloji ürünlerde Avrasya’nın üretim üssü olmak” biçiminde ortaya konulmuştur. Bu hedef, hiç kuşkusuz, Türkiye sermayesinin çeşitli bileşenlerinin üzerinde uzlaştığı temel bir doğrultuyu ifade etmektedir. Ancak, bu hedefe nasıl ulaşılacağı ve geniş toplumsal kesimler açısından bunun ne anlama geldiği ayrı ve tartışmalı konulardır.

TSSB’de, Türkiye sanayi üretiminin uluslararası rekabet gücünü artıracak teknoloji yoğun üretim süreçlerine geçiş öngörülmektedir; bunun için emek verimliliğini yükseltecek yasal ve kurumsal yeniden yapılanmalar tasarlanmaktadır. Öte yandan, sermayenin etkin işleyişi için gerekli görülen (esnek istihdam biçimleri gibi) çeşitli uygulamaların yaygınlaştırılması da önerilmektedir. Böylece belge, esasen, sanayi burjuvazisinin temel taleplerini karşılamak amacıyla ve sermayenin emek üzerindeki tahakkümünü daha da artıracak düzenlemeler getirmektedir. Nitekim ‘stratejinin’ oluşturulma sürecinde sermaye örgütlerince dile getirilen beklentiler dikkate alınmış ve emek örgütleri tamamen dışlanmıştır.

Bu çalışmada ilk olarak, bir sanayi stratejisinin belirlenmesinin Türkiye’nin sermaye kesimi açısından son yıllarda belirgin bir ihtiyaca dönüştüğünü göstermeye çalışıyoruz. Bu durumu sermaye örgütlerinin açıklama ve raporları aracılığıyla ortaya koymaktayız. Daha sonra, ikinci bölümde TSSB’nin içeriğini inceliyoruz. Üçüncü ve son bölüm, belgede ortaya konulan stratejinin bazı toplumsal içerimlerine ilişkin gözlemlerden oluşmaktadır.

SERMAYENİN SANAYİ STRATEJİSİ İHTİYACI

Türkiye’de sermaye kesiminin son birkaç yıldır bir sanayi stratejisi arayışında olduğu bilinmektedir. Söz konusu arayış, sermaye örgütleri tarafından düzenlenen kongrelerde,⁵ yayımlanan raporlarda ya da kamu kurumları ile ortaklaşa yürütülen girişimlerde karşımıza çıkmaktadır. Bu bölümde, sermaye kesiminin beklentilerini kendi açıklamaları aracılığıyla ortaya koymaya çalışacağız. Amacımız kapsamlı bir döküm yapmak değil, sermaye kesiminin talep-

---

⁵ Bu kapsamda, İstanbul Sanayi Odası’nın (İSO) 2002 yılından beri her yıl araliksız olarak düzenlediği Sanayi Kongresi’nin yanı sıra, Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği’nin Sanayi Politikası: Sektörler, Gelişmeler ve Eğilimler Konferansı (TÜSİAD, 2008 ve 2009), Sanayi Politikaları Yuvarlak Masa Toplantısı (TÜSİAD, 2010), Uluslararası Uygulamalar Işığında Türkiye için Sanayi Stratejisi Arayışları Konferansı (TÜSİAD/ Ekonomik Araştırma Forumu (EAF)/ Koç Üniversitesi, 2007) ve Sanayi Stratejisi Toplantısı (Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, 2008) anılabilir.

lerinde öne çıkan bazı önemli vurguları tespit etmek ve sergilemektedir.

Kamu - özel sektör işbirliğine örnek olarak, 2003 tarihli *Türkiye Sanayi Politikası (AB Üyeliğine Doğru)* başlıklı belge gösterilebilir.⁶ Belgede sanayi politikası, büyümenin üç temel faktörü olarak saptanan *yenilik yapabilme, yatırım ve ihracat* konuları açısından ele alınmıştır. İşletmelerin yönetim ve finansman yapılarının iyileştirilmesi, üretimde yeni teknolojilerin, bilgi teknolojilerinin ve esnek üretim sistemlerinin yaygınlaştırılması da öngörülmüştür. TSSB, *Türkiye Sanayi Politikası* belgesinin revizyonuna yönelik olarak Nisan 2007'den itibaren Sanayi ve Ticaret Bakanlığı koordinasyonunda yürütülen çalışmadan doğmuştur.

Ortak girişimlere bir diğer örnek, 2007 yılında Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) ile Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı'nın (TEPAV) ortaklığıyla hazırlanan *Sanayi Politikaları Özel İhtisas Komisyonu Raporu*'dur. Bu raporda, Türkiye imalat sanayiindeki sorunların küreselleşme sürecine dahil olma biçiminden kaynaklandığı ve bu biçimi belirleyecek bilinçli politika tercihlerine ihtiyaç bulunduğu belirtilmektedir. Rapor, TEPAV'ın *İkinci Nesil Reform Sürecinin Öncelikleri* ve TÜSİAD'ın *Ekonomik Görünüm ve Politikalar* raporlarına da esin kaynağı olmuştur.⁷

Sanayi stratejisine duyulan ihtiyaç, Türkiye sermayesinin küresel sistemle bütünleşme sürecinin kontrollü ve sistemli hale getirilmesi ihtiyacında temellenmektedir. Nitekim TEPAV kurucu direktörü Güven Sak, küresel ekonomiye kontrolsüz entegrasyonu küresel ekonomiyle uyumda karşılaşılan başlıca sorunlardan biri olarak tespit etmiştir.⁸ TOBB başkanı Rifat Hisarcıklıoğlu ise 2006 yılında düzenlenen Sanayi Kongresi'nde aynı ihtiyacı dile getir-

---

⁶ Belge, DPT Müsteşarlığının koordinatörlüğünde, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, Hazine Müsteşarlığı, Dış Ticaret Müsteşarlığı, Avrupa Birliği Genel Sekreterliği (ABGS), Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (KOSGEB), Türk Patent Enstitüsü, Türkiye Ticaret, Sanayi, Deniz Ticaret Odaları ve Ticaret Borsalar Birliği (TOBB) ve Türkiye Esnaf ve Sanatkarları Konfederasyonu'nun (TESK) katkılarıyla hazırlanmıştır. DPT, *Türkiye Sanayi Politikası (AB Üyeliğine Doğru)*, Ağustos, 2003.

⁷ Oktar Türel, "Türkiye'de Sanayi Politikaları Üzerine Gözlem ve Değerlendirmeler", *Kriz ve Maliye Düşüncesinde Değişim: "İzzettin Önder'e Armağan"*, (Der. Abuzer Pınar – Ahmet Haşim Köse – Nihat Falay), Sosyal Araştırmalar Vakfı, İstanbul, 2011, s. 43.

⁸ Güven Sak, "Türkiye İçin Yeni Bir Sanayi Politikası Çerçevesi", Uluslararası Uygulamalar Işığında Türkiye için Sanayi Stratejisi Arayışları Konferansı, 2007, TÜSİAD/EAF/Koç Üniversitesi, www.ku.edu.tr/ku/images/EAF/g.sak.

miştir:⁹ “Türk imalat sanayi, küresel ekonomiye hızla entegre olmaktadır. Ancak, bu entegrasyon, tamamen stratejiden yoksun bir şekilde gerçekleşmektedir.”

Sermaye kesiminin sanayi stratejisinden beklentisi, verimlilik, nitelikli işgücünün gelişimi, teşvikler, finansal kaynaklara erişim, altyapı yatırımları gibi temel önem taşıyan konularda yasal ve kurumsal düzenlemelerin getirilmesidir. Nitekim Sak, 2007 yılında, *Uluslararası Uygulamalar Işığında Türkiye İçin Sanayi Stratejisi Arayışları Konferansı*'nda öncelikli reformları şu şekilde sıralamıştır: Yargı, vergi, kamu yönetimi gibi ekonominin kurumsal altyapısına yönelik reformlar; Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletme (KO-Bİ) kredileri gibi finansmana erişimi sağlayan düzenlemeler; nitelikli işgücüne yönelik (yalnızca işgücü maliyetlerini düşürmekle yetinmeyen) istihdam politikaları; girdi maliyetlerini düşürecek altyapı ve enerji reformları.¹⁰ Hisarcıklıoğlu da TSSB'nin kamuoyuna açıklandığı toplantıda sermayenin bu alanlarda talep ettiği iktisadi ve siyasi düzenlemeleri dolaysızca dillendirmiştir:¹¹ “Vergi reformunu, eğitim reformunu, yargı reformunu, kamu yönetimi reformunu, firmalarımızın sağlıklı büyümelerini mümkün kılacak şekilde [yeniden] tasarlamalıyız.” Bu çerçevede, sermaye kesimi, sanayi stratejisinin yapısal dönüşüm ve reform sürecinin ana unsuru olmasını talep etmektedir.¹² Sanayi sermayesinin *genel* talepleri içinden öne çıkanları (verimlilik, nitelikli işgücü, teşvikler) kısaca ele alacağız. Ancak, bu taleplerin, emek üzerindeki baskıyı daha dolaysız bir tarzda artırmayı amaçlayan (bölgesel asgari ücret ve kıdem tazminatı fonu gibi) güncel tasarımlarla birlikte anlam kazandığını hatırlatmakta yarar var.

Verimlilik ve Nitelikli İşgücü

Küresel entegrasyonu güçlendirmek üzere sermayenin temel taleplerinden biri, imalat sanayiinde verimliliği artırmaktır. Verimlilik, sanayinin ve dolayısıyla ekonomik gelişmenin başlıca motoru olarak görülmekte ve Türkiye’de emek verimliliğinin dünya standartlarının çok altında kaldığı tespitinde ortaklaşmaktadır. Buna göre, 2000’li yıllar boyunca ucuz emek gücüne dayalı üretim, sanayiye belirli bir seviyeye ulaştırmış olmakla birlikte, sınıra da-

⁹ M. Rifat Hisarcıklıoğlu, 5. Sanayi Kongresi açılış konuşması, 2006,

http://www.tobb.org.tr/Documents/Konusmalar/5sanayi_kongresi_belgesi.doc.

¹⁰ Güven Sak, *a.g.k.*

¹¹ Rifat Hisarcıklıoğlu, “Türkiye Sanayi Stratejisi ..”, 2011.

¹² Rifat Hisarcıklıoğlu, *a.g.k.*

yanmış durumdadır. Daha gelişkin bir sanayi için ucuz işgücünün yanı sıra yüksek verimliliğin de gerekli olduğu sermaye çevrelerinin ortak görüşüdür. 2007 yılında, raportörlüğünü TEPAV'ın yaptığı, DPT ile özel sektör ve akademisyenlerin katkıda bulunduğu *Türkiye'nin Rekabet Gücü İçin Sanayi Politikası Çerçevesi* başlıklı bir rapor hazırlanmıştır. Rapor, imalat sanayiinin karşı karşıya olduğu iki temel problem alanı tespit etmektedir: Küresel ekonomiye entegrasyonun bir strateji dahilinde gerçekleşmiyor olması ve verimlilik artışlarını sürekli kılacak kurumsal düzenlemelerin eksikliği.¹³ Raporun hedefi, Türkiye imalat sanayiinin rekabet gücünü ve verimliliğini artıracak ve sanayinin küreselleşmeden zarar görmesini değil faydalanmasını sağlayacak bir temel politika çerçevesi sunmak olarak ifade edilmiştir.¹⁴ Son dönemde yüksek verimliliğe sahip sektörlerde gerçekleşen üretim artışının, yatırımcıların hangi sektörde değer zincirinin hangi halkasına yatırım yapmanın daha verimli olacağına dair sahip olduğu malumatın neticesi olarak değil, rekabet şartlarına verilen tepki sonucunda ortaya çıktığı belirtilmektedir.¹⁵

Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'nın Şubat 2008'de düzenlediği Sanayi Stratejisi Toplantısı'nda, Hisarcıkıoğlu sanayi stratejisine neden ihtiyaç duyduklarını şu şekilde anlatmıştır:¹⁶

Sanayide sadece emek maliyetine veya döviz kuruna dayalı rekabet devrinin bittiğini görüyoruz. Rekabet edebilmenin yolu, yüksek katma değerli üretimden ve verimliliğe dayalı iş süreçlerinden geçiyor. Şimdi her sektörde verimliliği artıracak sanayi politikaları uygulamak zorundayız. Bu yüzden sanayi stratejisinin temelinde, verimlilik faktörünün öne çıkması gerektiğini düşünüyoruz. Sanayi stratejisinin amacı, her sektörde daha verimli, daha yenilikçi, rekabet gücü yüksek faaliyetleri teşvik etmek olmalıdır.

İlk cümledeki 'sadece' sözcüğüne dikkat edelim. Kapitalist üretim sürecinin ikili niteliği, 'verimlilik' kavramına bir muğlaklık katmaktadır. Bu süreç, bir yandan bir emek sürecidir, belirli girdilerin çıktılara dönüştürüldüğü fiziksel bir üretim etkinliğidir. Ancak, aynı zamanda bir artı-değer üretimi sürecidir ve işçiler tarafın-

¹³ TEPAV, *Türkiye'nin Rekabet Gücü İçin Sanayi Politikası Çerçevesi*, 2007, s. 71.

¹⁴ *a.k.*, s. 1.

¹⁵ *a.k.*, s. 3.

¹⁶ M. Rifat Hisarcıkıoğlu, Sanayi Stratejisi Toplantısı konuşması, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, 2008, http://www.tobb.org.tr/Documents/Konusmalar/sanayi_stratejisi_toplantisi.doc, erişim tarihi: 03.06.2011.

dan yaratılan artı-değere kapitalist sınıf tarafından el konulmasını içermektedir. Bu çerçevede verimlilik, iki olguyu birden ifade eder. Hem teknik anlamda, diyelim aynı miktar girdi ile daha kısa sürede daha fazla çıktı elde etmek, örneğin üretimdeki kayıpları azaltmak; hem de 'ekonomik' anlamda, aynı miktar sermaye ile daha fazla kâr elde etmek, yani artı-değeri artırmak. Böylece, verimlilik kavramı, sermayenin kârlılığını yükseltmenin iki yolunu anlatır, zira 'teknik' anlamda verimlilik artışı da nihai olarak kâr oranını yükseltmeye yarar. Dolayısıyla, sermaye kesiminin sözcüleri verimlilik kavramını kullandıklarında, bunu salt teknik (ya da fiziksel) anlamda üretkenlik artışı ile ilişkili bir biçimde kullanıyor gibi görünebilirler. Bu nedenle toplumsal açıdan yararlı öneriler getirdiklerini öne sürebilirler. Oysa emek maliyeti ve düşük ücretler, her zaman için gündemin temel başlıkları arasındadır. Aslında Hisarcıklıoğlu'nun tüm söylediği bu 'sadece' sözcüğünde içerilmiş durumdadır. *Söz konusu olan düşük ücretlere dayalı politikalarından vazgeçmek değil, buna teknoloji yoğun imalatları da ekleyebilmektir.* TSSB için 'teknoloji' tarafına yoğunlaşırken, emek üzerindeki baskıyı dolaysızca artıracak diğer tasarımlar başka belgelerde karşımıza çıkmaktadır (örneğin, aşağıda değineceğimiz Ulusal İstihdam Stratejisi).

'Verimliliği' yükseltmeye yönelik talepler iki temel konuda odaklanmaktadır. Bunlardan biri nitelikli işgücü, diğeri teknoloji yoğunluklu üretim ile Ar-Ge çalışmalarının desteklenmesidir. Sermaye kesimi, imalat sanayiinin rekabet gücünü artırmak için, ucuz işgücünün yanı sıra nitelikli işgücü de talep etmektedir. TEPAV raporunda da nitelikli işgücü ihtiyacına dikkat çekilmekte ve son dönem yükselen sektörlerin geleneksel sektörlerle oranla daha fazla eğitilmiş işgücüne ihtiyaç duyduğu ifade edilmektedir. Raporunda bu ihtiyacı gidermek üzere çözüm yolu da gösterilmektedir: Eğitim sistemi özel sektörün ihtiyaçlarına cevap verecek nitelikte eleman yetiştirecek biçimde yeniden düzenlenmelidir. İmalat sanayiinin karşılaştığı en önemli eksikliğin teknik ve ara eleman ihtiyacı olduğu belirtilmekte; bu nedenle öncelikle ara eleman ihtiyacını karşılamaya yönelik teknik eğitim sisteminin sorunlarının çözülmesi ve meslek yüksek okullarının cazip hale getirilmesi istenmektedir.¹⁷

Daha becerili ve donanımlı işgücü sermaye çevrelerinin taleplerinin başında gelmektedir. TÜSİAD başkanı Ümit Boyner, TSSB'nin tanıtım toplantısında, sanayicilerin beklentilerini ifade

---

¹⁷ TEPAV, a.g.k, s. 67.

eden iki vurgu yapmıştır. Birincisi “tüm sektörlerde üretkenliği ve verimliliği artıracak politikalar”; ikincisi “yatırım kararlarını ve rekabet gücünü belirleyen en temel unsurlardan biri olarak, eğitilmiş işgücü arzının güçlendirilip geliştirilmesi ve istihdam maliyetlerinin azaltılması” talebidir.¹⁸

Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği'nin (MÜSİAD) 2010 *Türkiye Ekonomi Raporu* da dönüşüm sürecinde en önemli sorunlardan biri olarak ‘niteliksiz emek stokunu’ göstermektedir. Rapora göre, ekonomide üretim yüksek katma değerli sektörlerle kayarken, beşeri sermayenin gerekli donanımına sahip olmaması gelişmiş ekonomilere olan yakınsama sürecini yavaşlatmaktadır. Türkiye’de niteliksiz emeğin arkasında iki husus her zaman öne çıkmaktadır: Kişi başı ortalama eğitim süresinin yeterli olmaması ve eğitimin kalitesinin düşük olması.¹⁹ Kuşkusuz, burada kastedilen ‘kalite’ genel anlamda eğitimin bilimsel kalitesi değil, emekçinin henüz çocuk yaşta sermayenin ihtiyaçları uyarınca şekillenmesini sağlayacak teorik ve pratik formasyonun yeterlilik düzeyidir. Sermaye kesimi, genel anlamda iyi eğitim almış nitelikli bireylerden ziyade, gerekli mesleki donanımını henüz işe başlamadan edinmiş olan ‘hazır’ işgücü peşindedir.

Verimlilikle ilgili bir diğer talep, teknoloji kullanımına ve Ar-Ge desteklerine ilişkindir. TEPAV raporu küresel rekabetin yarattığı baskılar karşısında işletmelere birleşerek ölçek büyütme ve verimlilik artışı için gerekli teknolojik yenilenmeyi içeren bir yatırım programı oluşturmalarını önermektedir. Raporunda, ileri teknolojilere odaklanmanın yanı sıra, özellikle KOBİ’ler olmak üzere tüm sektörlerde teknoloji tabanının geliştirilmesi ve teknoloji üretimi için Ar-Ge personeli ile teknik eğitimcilerin sayısının ve kalitesinin yükseltilmesi gerektiği belirtilmektedir. Şirketlerin verimliliğini artırmada en can alıcı vurgu, üniversite-sanayi işbirliğine yöneliktir.²⁰

---

¹⁸ Bu taleplere üçüncü olarak “finansmana erişim problemi” de eklenebilir. Zira Boyner, “finansal piyasaların derinleşmesi ve finansman araçlarının çeşitlendirilmesinin” ekonomik atılım için başlıca gereksinim olduğu görüşündedir. Ümit Boyner, Türkiye Sanayi Strateji Belgesi Açılış Konuşması, 5 Ocak 2011, <http://www.tusiad.org.tr/komisyonlar/sanayi-hizmetler-ve-tarim-komisyonu/konusma/tusiad-yonetim-kurulu-baskani-umit-boynerin-turkiye-sanayi-stratejisi-belgesi-acilis-konusmasi/>

¹⁹ MÜSİAD, *Türkiye Ekonomi Raporu (2010): Ekonomide ve Demokraside Yükselme Zamanı*, Araştırma Raporları, Mayıs 2010, s. 153.

²⁰ TEPAV, a.g.k, s. 8, 71.

Teşvik Sistemi

Sermaye kesiminin talep ve ihtiyaçlarının karşılanması açısından önemli konulardan bir diğeri, teşvik sisteminin yeniden düzenlenmesi olmuştur. Sermaye çevreleri, teşvik sisteminin küresel kapitalizmle entegrasyonu güçlendirecek biçimde oluşturulması gereğini sıkça dile getirmiştir. Örneğin, TEPAV'ın hazırladığı 2007 tarihli raporda teşvik sisteminin yeni bir anlayışla yeniden yapılandırılması gerektiği yer almaktadır. Yeni anlayışın belirleyici özelliği, ülke içinde sanayiye teşvik etmek değil, küresel ekonomide rekabet edebilen bir sanayi tabanının gelişimini özendirme biçiminde ifade edilmiştir. Bu nedenle, teşvik sisteminin yeniden yapılandırılmasında temel ilke ekonomide verimliliği arttıracak yenilikçi faaliyetleri desteklemek olacaktır.²¹

TÜSİAD'ın sanayi destek mekanizmasına ilişkin öngördüğü sistem, verimlilikten nitelikli işgücü ihtiyacına dek sermayenin başlıca taleplerini dile getirir niteliktedir. TÜSİAD, devlet desteğinin tüm sektörleri etkileyecek şekilde şu konulara ağırlık vermesini talep etmektedir.²²

1. Yüksek katma değer oranlarını yakalamamıza destek olacak teknoloji üretimi, seçimi ve kullanımı desteklerini,
2. İnovasyon (yenilik) kapasitesini artıran bölgesel kümeleşme desteklerini,
3. Sektör ve bölge ayrımı gözetmeksizin, özellikle beşeri veya maddi altyapıya yönelik olağanüstü yüksek yatırım gerektiren proje desteklerini kapsamalıdır.

Öte yandan, TOBB'un teşvik sistemine dair beklentisi, Yatırım Teşvik Sistemi'nin sektörel kümelenmeleri teşvik edecek ve bölgelere/sektörlere göre farklılık gösterecek şekilde yeniden yapılandırılması olarak ortaya konulmuştur. TOBB, bu çerçevede, mevcut sistemde sektör ve bölge ayrımına gidilmediği için yatırımların cazip hale getirilemediğinden yakınmıştır.²³

Teşvik sisteminin nasıl oluşturulacağı ve teşviklerin hangi kriterlere göre dağıtılacağı, sermayeler arası mücadelenin başlıca konusunu oluşturmaktadır. Devletin sermaye birikim sürecine asli müdahalelerinden biri de teşviklerdir. Birikim sürecinin farklı aş-

---

²¹ a.k, s. 4, 9.

²² Boyner, *a.g.k.*

²³ Hisarcıkloğlu, Sanayi Stratejisi Toplantısı konuşması, 2008. Sak ise, sektörel-bölgesel değil de proje-faaliyet bazlı bir devlet teşvik sisteminin kurulması gerektiğini belirtmektedir. Sak, *a.g.k.*

malarında devletin sağladığı teşvikler de farklılaşmaktadır. Çeşitli biçimler altında, yatırım, ihracat, ucuz girdi, kredi kullanımı, vergi indirimleri konularında devletin sağladığı kolaylıklar, sermaye birikiminin başlıca bileşenlerinden biridir. Bu nedenle, teşvik sisteminin nasıl oluşturulacağı, sermayeler arası ilişkiler kadar sermaye-devlet ilişkisini de açık eden bir özellik taşımaktadır.

Yeni teşvik sisteminin oluşumunda, TEPAV ve TÜSİAD küresel entegrasyona daha fazla vurgu yapar ve sektör/bölge ayrımlarını dışlarken, esasen KOBİ niteliğinde sermayeleri temsil eden TOBB'un vurgusu küreselden ziyade yerel ölçüğe yönelik ve sektör/bölge ayrımı temelli olmuştur. Bir başka deyişle, büyük sanayi sermayesini temsil ettiği söylenebilecek örgütler, uluslararası sermayeyle belli bir ilişki düzeyini yakalamış veya yakalamakta olan, verimliliği yüksek sermayenin teşvik edilmesi yönünde öneriler getirmiştir. Verimlilik, nitelikli işgücü, teknoloji ve Ar-Ge yatırımlarının desteklenmesi gibi talepler, esas olarak büyük sermayenin beklentilerini yansıtmaktadır. Buna karşılık, küçük ve orta ölçekli sanayi sermayesi, finansal kaynaklara daha kolay erişim için araçların yaratılmasını, başta enerji olmak üzere altyapı yatırımlarının hızlandırılmasını, bölgesel kalkınmanın unsurlarının oluşturulmasını daha fazla vurgulamıştır. Farklı sermaye ölçeklerini temsil eden örgütlerin politika belirleme sürecindeki etkinlikleri genellikle eşitsiz olmaktadır.

Bununla birlikte, farklı ölçeklerdeki sermayelerin çıkarları bir-biri ile kesinlikle uzlaşmaz (antagonistik) değildir. Büyük sanayi işletmeleri tipik olarak çok sayıda yan sanayi kuruluşu ve taşeron firma ile bütünleşmiş bir üretim sistemine sahiptir. Bu nedenle, örneğin ekonomik canlılık dönemlerinde, ana sanayide üretim artışına yan sanayinin ayak uydurması gerekmekte ve KOBİ'lerin finansman sorunu büyük sermaye için de bir soruna dönüşmektedir. Daha da önemlisi, yalnızca küçük ve orta ölçekli sermayeler değil, üretim zincirleri ve taşeron bağları aracılığıyla aynı zamanda büyük sermaye de ucuz ve kayıtdışı işgücünden yarar sağlamaktadır. Kısacası, sermayeler arası karmaşık ilişkiler salt çelişkileri değil işbirliğini de içermektedir.

Yeni sanayi stratejisi arayışları, yeni bir teşvik sistemini de gündeme getirmiştir. Küresel krizin Türkiye üzerindeki olumsuz etkilerinin doruğa ulaştığı bir ortamda, 16 Temmuz 2009 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanan "Yatırımlarda Devlet Yardımları

Hakkında Karar” ile birlikte yeni sistem yürürlüğe girmiştir.²⁴ Buna göre, Türkiye gelişmişlik düzeyine göre dört bölgeye ayrılmış ve teşvikler bölgelere göre farklılaşmıştır. Kümeleşmeleri desteklemek üzere sektörel bazda ek teşvikler söz konusudur (örneğin tekstil sektöründe). Bunlar temelde KOBİ niteliğindeki sermayeleri gözeten uygulamalar olmakla birlikte, aslında teşvikler yalnızca yeni yatırımlar için geçerlidir. Büyük proje yatırımlarına ise ayrıca teşvikler getirilmiştir. Sonuçta, içerdiği özel maddelerle, yeni teşvik sisteminin esasen büyük ölçekli sermayenin çıkarlarını kollamaya çalıştığı söylenebilir.

Genel olarak, ekonomi politikaları sermaye kesiminin ihtiyaçlarına göre belirlenmektedir. Bu süreçte farklı sermaye bileşenlerinin talepleri birbiriyle uyumlu hale getirilmekte, veya daha güçlü olanların iradesi baskın çıkmaktadır. Sermayenin ihtiyaçları, yeni teşvik sisteminin yanı sıra yasal ve kurumsal düzenlemeler içeren bir stratejinin belirlenmesini de gerektirmiştir. Bu çerçevede gündeme gelen bütünlüklü bir yol haritası niteliğindeki TSSB'nin içeriğinde de büyük sanayi sermayesinin talep ve ihtiyaçlarının belirleyici olduğu söylenebilir.²⁵ Bir sonraki bölümde, TSSB'nin içeriği kısaca gözden geçirilecektir.

TÜRKİYE SANAYİ STRATEJİSİ BELGESİ

TSSB, Yüksek Planlama Kurulu'nun 7 Aralık 2010 tarih ve 2010/38 sayılı kararıyla onaylanmış ve 5 Ocak 2011 tarihinde sermaye örgütleri ve kamu kurumu temsilcilerinin katıldığı bir toplantıyla Sanayi ve Ticaret Bakanlığı tarafından kamuoyuna duyurulmuştur.

TSSB'nin hazırlık aşamasından oluşumuna kadar geçen süreç, kamu - özel sektör işbirliği ile yürütülmüştür. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı tarafından yayımlanmış olmakla birlikte, TSSB farklı sermaye kesimlerinin talep ve beklentilerini karşılamak üzere DPT,

²⁴ Resmi Gazete, 16 Temmuz 2009, Sayı: 27290. Yeni teşvik sisteminin ayrıntıları için bkz. Adem Utku Çakıl, “Yeni Teşvik Uygulama Sistemi”, 2009, http://www.alomaliye.com/2009/a_utku_cakil_yeni_tesvik.htm.

²⁵ 2002 yılında, TÜSİAD yönetim kurulu başkanı Tuncay Özilhan, İSO Sanayi Kongresi'nde yaptığı konuşmada Türkiye sanayisinin rekabet gücünün zayıflığına dikkat çekmiş ve sanayinin gelişmesi için politika önerilerini sıralamıştır: Özelleştirmeler tamamlanmalı; kamu reformu gerçekleştirilmeli; siyasal istikrar sağlanmalı; sektörel önceliklere göre tasarlanmış teşvik sistemi oluşturulmalıdır. Tuncay Özilhan, Sürdürülebilir Uluslararası Rekabet Gücü İçin Türk Sanayii Stratejisi Paneli konuşması, İSO Sanayi Kongresi, 11 Aralık 2002, İstanbul. 2002 yılından bugüne değin, bu öneriler büyük ölçüde hayata geçirilmiştir.

Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) ve Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (KOSGEB) gibi kamu kurumları ile TEPAV, TÜSİAD ve TOBB gibi başlıca sermaye örgütlerinin aktif katılımıyla hazırlanmıştır.²⁶

‘Katılımcı’ bir yaklaşımla hazırlanan belgede işçi örgütlerinin görüşlerine başvurma gereği duyulmamış olması, dikkati çeken ilk noktadır. Nitekim işçi sendikalarının tepki gösterdiği ‘esnek istihdam’ biçimlerinin yaygınlaştırılması talebi, belgede yer bulabilmiştir.²⁷ Yine TSSB’ye göre, özel sektörün rekabet gücünün artışının önündeki ciddi engellerden biri de ‘işgücü piyasalarındaki katılımlar’dır (s. 77). Belge, esasen yalnızca sermaye kesiminin bakışını ve beklentilerini yansıtmaktadır. Öte yandan, TSSB’nin hazırlanması sürecinde dışlanan işçi temsilcilerinin, stratejinin uygulanması ve izlenmesi amacıyla kurulacak olan ‘İzleme ve Yönlendirme Komitesi’ne ‘gerektiğinde’ katılması da öngörülmektedir (s. 132).

Dünya kapitalist sistemiyle daha ileri düzeyde bir entegrasyonu gerçekleştirmek için gerek duyulan yasal/kurumsal düzenlemeleri hayata geçirmek üzere politika ve eylem planı olarak hazırlanan TSSB’nin hemen ilk cümlelerinde, amaç şu şekilde ifade edilmektedir: “Türk Sanayisinin rekabet edebilirliğinin ve verimliliğinin yükseltilerek, dünya ihracatından daha fazla pay alan, ağırlıklı olarak yüksek katma değerli ve ileri teknoloji ürünlerin üretildiği, nitelikli işgücüne sahip ve aynı zamanda çevreye ve topluma duyarlı bir sanayi yapısına dönüşümü hızlandırmak” (s. 10). Strateji belirleme sürecinde, “gerek içerik gerekse metodoloji açısından”,

---

²⁶ Strateji belgesi, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı’nın koordinasyonunda, DPT Müsteşarlığı, Hazine Müsteşarlığı, Dış Ticaret Müsteşarlığı, Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, Maliye Bakanlığı, Gelir İdaresi Başkanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, Çevre ve Orman Bakanlığı, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Ulaştırma Bakanlığı, Yatırım Destek ve Tanıtım Ajansı, TÜBİTAK, Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu, KOSGEB, Türk Patent Enstitüsü, Türk Standartları Enstitüsü (TSE), Türk Akreditasyon Kurumu, TOBB, Türkiye Esnaf ve Sanatkarları Konfederasyonu, TÜSİAD, İSO, Gaziantep Sanayi Odası, Kocaeli Sanayi Odası, İktisadi Kalkınma Vakfı, TEPAV ve ilgili sektörel kuruluşlar ile sivil toplum kuruluşlarının katılımı ve katkılarıyla, ayrıca Sanayinin Rekabet Gücünün Geliştirilmesi Daimi Özel İhtisas Komisyonu üyelerinin değerlendirmeleri ve katkıları da alınarak hazırlanmıştır (Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, 2010, s. 8).

²⁷ TSBB, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, 2011, s. 43. Metinde bundan böyle TSBB’ye atıflar sadece parantez içinde sayfa numarası ile, (s. 43) biçiminde verilecektir.

AB'nin sanayi politikasını ifade eden *Lizbon Stratejisi*²⁸ yol gösterici olmuştur (s. 10). Yürürlükte olduğu son 10 yıllık süreçte kendi ilan ettiği hedeflere ulaşmakta herhangi bir 'başarı' sağlayamamış bir strateji, herhalde neoliberal içeriği nedeniyle, Türkiye için de kılavuz olarak alınmıştır. Dolayısıyla, daha başlangıçta, strateji metninin *görünürdeki* amaçları ile gerçek niyetlerinin farklı olduğu izlenimi ortaya çıkmaktadır. Bu noktayı açmaya çalışacağız.

TSSB, Türkiye ekonomisinin, 2001 krizinden sonra tempolu bir büyüme sürecine girmiş olmakla birlikte, küresel rekabette yeterince ilerleme kaydetmediğine dikkat çekmektedir. Dünya Ekonomik Forumu'nun 2009 yılı verilerine göre, rekabetçilik endeksine göre yapılan değerlendirmede Türkiye 133 ülke arasında 61'inci sıradadır. Belgede, Türkiye sermayesinin uluslararası rekabet gücünü iyileştirmesi için "işgücü piyasasında, yükseköğretim ve mesleki eğitimde, mali piyasalarda, sağlıkta ve ilköğretimde, makroekonomik durumda ve fiziki altyapıda iyileşmeler sağlanması" gerektiği belirtilmektedir (s. 9). İyileşmelerden kasıt, hiç kuşkusuz işgücü piyasasından fiziki altyapıya dek tüm alanların sermaye kesiminin ihtiyaçları uyarınca yeniden düzenlenmesidir. Bu vurgu, sanayi stratejisinin temel yönelimini ortaya koymaktadır: Başlıca ölçüt, ülke sermayesinin 'rekabet gücünün' artmasıdır. Bunun toplumsal açıdan ne yarar sağlayacağı, herhalde apaçık bir şey olarak kabul edildiği için, tartışılmamıştır.

Sanayi stratejisinin bileşenlerine gelince; verimlilik, nitelikli işgücü, teknolojik gelişme ve finansal düzenlemeler başlıca unsurları oluşturmaktadır. Belgede, Çin ve Hindistan'ın küresel ekonomiye entegrasyonu sonucunda Türkiye'nin rekabet gücünün ucuz işgücüne dayanmasının [artık] olanaklı olmadığı belirtilmekte; Türkiye'nin rekabet gücünün artırılması için etkin işleyen bir piyasa mekanizmasının, elverişli bir yatırım ortamının ve kurumsal

---

²⁸ Lizbon Stratejisi 2000 yılı tarihlidir. AB'nin 2010 yılında "dünyanın en dinamik ve rekabetçi bilgi-temelli ekonomisi" haline gelmesi amacıyla hazırlanan bu stratejide iki temel hedef, istihdam oranının yüzde 70'e ve Ar-Ge harcamalarının Gayrisafi Yurtiçi Hasıla'nın yüzde 3'üne çıkartılması olarak konulmuştur. 2005 ve 2010 yıllarında hazırlanan gözden geçirme raporlarında, öngörülen hedeflere ulaşılamadığı ifade edilmekte; başta istihdam ve sosyal güvenlik alanlarında ciddi sorunların devam ettiği vurgulanmaktadır. Son dönemde, "AB 2020" olarak adlandırılan ve içerik açısından Lizbon Stratejisi'ne uzak olmayan yeni bir strateji şekillenmeye başlamıştır. Bkz. Sema Günçay Çapanoğlu, "Geçmişten Günümüze Lizbon Stratejisi ve 2020 İçin Yeni Bir Vizyon Işığında 'AB 2020' Stratejisi", *İktisadi Kalkınma Vakfı Değerlendirme Notu*, No: 12, 2010; European Commission, *Lisbon Strategy Evaluation Document, Commission Staff Working Document*, 2010, Brussels.

yapının oluşturulması gerektiği söylenmektedir. Ayrıca, belgede belirtildiğine göre, altyapı sektörlerinin nitelikli ve ucuz girdi sağlamasını kolaylaştıracak düzenlemeler hayata geçirilecektir: “Söz konusu düzenlemelerin hayata geçirilmesinde izlenecek yol haritası Türkiye’nin sanayi stratejisi olacaktır” (s. 9). Bu noktada, strateji metninin dilinin ‘stratejik’ bir muğlaklık içerdiği görülebilmektedir. Firmaların ‘rekabet gücü’ ülkenin rekabet gücüne dönüşmüş; rekabet gücünün artması da meşru bir toplumsal hedef (bir ‘ortak iyi’) olarak ifade edilir olmuştur. Belgenin geneline yayılmış olan yüksek teknoloji vurgusu gibi ilk bakışta ‘bilimsel’ gelişmeyi işaret ettiği ve/veya ‘ortak iyi’ kurgusuyla tasarlanmış olduğu kanısı uyandırabilecek politikalar, esas olarak, sermayenin çıkarını tüm toplumun ortak çıkarı olarak kavrayan bir yaklaşımın ürünüdür. Oysa giriş bölümünde belirtmeye çalıştığımız gibi, 1980 sonrası dönemde ve özellikle de son on yılda Türkiye sermayesinin uluslararası rekabet gücü artmış, ancak bu artış ülke nüfusunun geniş kesimleri açısından son derece olumsuz sonuçlar ortaya çıkarmıştır.

Sanayi stratejisi 2011 ile 2014 yılları arasındaki dönemi kapsayan, orta vadeli bir politika demeti içermektedir. Bu politikalar başlıca üç stratejik hedefe yönelmiştir (s. 11):

- Orta ve yüksek teknoloji sektörlerin üretim ve ihracat içindeki payının artırılması,
- Düşük teknoloji sektörlerde katma değeri yüksek ürünlere geçişin sağlanması,
- Becerilerini sürekli geliştirebilen şirketlerin ekonomideki ağırlığının artırılması.

Nihai hedef, Türkiye’nin “orta ve yüksek teknoloji ürünlerde Avrasya’nın üretim üssü olması” biçiminde ifade edilmiştir. Gündelik konuşma diline tercüme edildiğinde, “Türkiye AB’nin Çin’i olsun” denilmektedir: Esas olarak ucuz işgücüne dayalı emek yoğun ve kısmen de teknoloji yoğun imalat yapılan bir coğrafya.²⁹

²⁹ Erinç Yeldan, Sanayi Stratejisi’nin, Türkiye’yi kalkınma yazınında ‘Belindia’ olarak adlandırılan yapıya uyarlama amacıyla olduğu izlenimi yarattığına dikkat çekmektedir: “Yüksek teknoloji, dinamik, ancak görece küçük üretim merkezlerinin, ekonominin geri kalan geleneksel kesimleriyle çok kısıtlı girdi çıktı bağlantılarının bulunması, ulusal ekonomilerde ikili bir yapı yaratmakta ve bölgesel eşitsizliklerin ve sosyal dışlanışlığın ana nedeni olmaktadır. Kalkınma iktisadında bu tür ikili (dual) yapılar bir yandan Belçika tarzlı dinamik ve küçük bir merkez, diğer yanda ise büyük çaplı geleneksel ve görece durgun Hindistan (İngilizcesiyle **India**) ekonomilerinin bileşeninden oluşan Belindia modelleriyle betimlenmektedir. Sanayi Strateji Belgesi, içini doldurmadan bir

Sanayi stratejisi iki eksen üzerinde inşa edilmiştir. İlk ekseninde sanayi sermayesinin küresel entegrasyonda karşılaştığı engelleri kaldırmayı hedefleyen *yatay politikalar* oluşturulmakta; ikinci ekseninde ise seçilmiş (ya da öncelikli) sektörlerde verimliliği artırmaya yönelik *sektörel politikalar* belirlenmektedir. Kısaca gözden geçirelim.

Yatay Sanayi Politikaları ve Eylem Planı

Yatay Sanayi Politikaları, firmaların rekabet gücünü artırmayı hedefleyen ve tüm sektörleri etkileyecek politikalardır. Bunlar, yatırım ve iş ortamı (firmaların verimliliğini artıracak devlet yardımları sisteminin oluşturulması), uluslararası ticaret ve yatırım (uluslararası rekabete uyum), beceri ve insan kaynağı (işgücünün becerilerinin firmaların ihtiyaçlarına yönelik olarak geliştirilmesi), KOBİ'lerin finansmana erişimi, firmaların teknolojik gelişimi (teknolojik kapasitelerin artırılabilmesi için gerekli ortamın ve araçların hazırlanması), altyapı sektörleri ve girdi maliyetleri (altyapı sektörlerinin daha ucuz ve nitelikli girdiler sağlamak için yeniden yapılandırılması), çevre (AB'ye uyum sürecinde firmaların çevre konusunda daha duyarlı hale gelmesi) ve bölgesel kalkınma olmak üzere yedi başlıkta toplanmıştır (s. 56). Her bir başlık, sermaye örgütleri tarafından ifade edilen talepleri yansıtmaktadır.

Hedeflere yönelik politikaların yanı sıra, kamu ve özel sektörün işbirliğini içeren bir Eylem Planı da hazırlanmıştır. Eylem Planı'nda özel sektörün ihtiyaç duyduğu destek mekanizmaları ve yasal-kurumsal düzenlemeler planlanmıştır.³⁰ Öte yandan, kamu kurumlarının sermayenin ihtiyaçlarını karşılamak üzere yapılandırıldığı da görülmektedir. Örneğin, TÜBİTAK ve üniversiteler gibi kamu kurumlarının, *doğrudan*, sermaye kesiminin ihtiyaçlarını karşılayacak kuruluşlara dönüştürülmesi amaçlanmıştır. Eylem Planı'nda "Firmaların Teknolojik Gelişimi" başlıklı bölümde, TÜ-

---

fetiş haline getirdiği *rekabet gücü* ve *AB'ye üyelik* kavramlarıyla Türkiye'nin orta uzun dönem geleceğini Belindia yapısına uyarlama tehlikesi içermektedir." Erinç Yeldan, "Sanayi Strateji Belgesi Üzerine: Türkiye 'Belindia' Yolunda", *Cumhuriyet*, 09 Şubat 2011.

³⁰ Eylem Planı'nın 1.1 sıra numaralı "Yatırım ve İş Ortamının İyileştirilmesi" maddesine göre, "Türk Ticaret Kanunu Tasarısı" yasalaştırılacak ve sonrasında ikincil mevzuat çıkarılacaktır; şirket kuruluşu ve işyeri açma işlemleri kolaylaştırılacaktır; Çevrimiçi Şirket İşlemleri projesi gerçekleştirilecektir; KOBİ'lerin pazarlama ve ihracat kapasitesini artırmaya yönelik destek verilecektir. Bu çerçevede öne çıkan politikalardan biri, "serbest piyasa ekonomisiyle uyumlu" bir "Gelir Vergisi Kanunu"nun yürürlüğe konacak olmasıdır.

BİTAK, YÖK ve üniversitelere, firmaların teknolojik donanımını güçlendirmek üzere çeşitli bakanlıklar ve sermaye örgütleri ile birlikte yapılacak çeşitli projelerde görevler atanmıştır. Örneğin, YÖK koordinasyonunda, TÜBİTAK, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, üniversiteler, DPT ile TOBB'un katılımıyla yürütülecek eylemde "araştırma sonuçlarının ticarileştirilmesi ve teknoloji transferi uygulamaları[nın] etkinleştir[ilmesi]" hedeflenmektedir (s. 155). Bu hedef, bilimsel araştırmanın sermayenin tahakkümü altına girmesini öngören, bilimsel özerkliği tamamen ortadan kaldırmayı hedefleyen bir anlayışın ürünüdür. Buna göre, bilimsel araştırmalar meta karakteri kazanacak, bilim insanının kendisi de meta ilişkilerine tabi hale gelecektir.³¹

TSSB'de Türkiye sermayesinin küresel sistemle entegrasyonunun çerçevesini kurmak üzere bir dizi strateji belirlenmiştir. Buna göre, ihracat artışını sağlamak amacıyla Ar-Ge'ye dayalı, katma değeri yüksek, markalı ürün ve hizmetlerin üretim ve pazarlama süreçleri desteklenecektir. Türkiye'ye gelecek doğrudan yabancı yatırımlara yönelik strateji ise, istihdam yaratan, yeni teknolojiler geliştiren, ekonomik-teknolojik-sosyal dinamikleri hızlandıran, verimlilik ve rekabet gücü yüksek yatırımları çekmeyi hedeflemektedir.³²

TSSB'nin işgücüne ilişkin politikaları, çalışma koşullarını, ücretleri ve sosyal hakları iyileştirmeyi hedeflemekten hayli uzaktır. Aksine, politikalar sermayenin işgücü üzerindeki tahakkümünü güçlendirmeye yöneliktir. Bu politikalar iki farklı hedefe yönelmiştir: Emek piyasasının 'katılığını' yumuşatmak ve emek verimliliğini yükseltmek. Bir yandan, ücretler üzerindeki kamusal 'yüklerin' özel sektörün rekabet gücünü kısıtladığı ileri sürülerek yeni düzenlemeler öngörülmektedir.³³ Bu düzenlemelerin temel çerçevesini,

³¹ TSSB'de içkin olan bilimsel araştırmaların niteliğine ilişkin bu düşüncüyü yansıtan bir gelişme, Türkiye'nin tek temel bilimler enstitüsü niteliğini taşıyan ve TÜBİTAK ile Boğaziçi Üniversitesi'nin ortak kuruluşu olan Feza Gürsey Enstitüsü'nün kapatılma kararı oldu. Enstitünün TÜBİTAK'ın Gebze'de bulunan BİLGEM (Bilişim ve Bilgi Güvenliği İleri Araştırmalar Merkezi) birimine bağlanmak suretiyle fiilen kapatılması gündeme geldi.

³² Öncelikli sektörler olarak BİT (Bilgi İletişim Teknolojileri), yüksek teknoloji sektörler, gıda işleme, sağlık sektörleri, çevre dostu sektörler (enerji, ekoteknolojiler vb.), makine imalat, ulaşım/lojistik, petrokimya, hizmetler (eğitim vb.) ve altyapı sektörleri belirlenmiştir (s. 75).

³³ 15 Mayıs 2008'de, 5763 sayılı "İş Kanunu ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun" yasalaşmıştır. Bu kanunda öngörülen yeni düzenlemelerle birlikte ücretler üzerindeki kamusal yüklerin oranı yüzde 42'den, yüzde 36'nın aşağısına çekilmiştir" (s. 77).

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nca hazırlıklarına 2009 yılında başlanan Ulusal İstihdam Stratejisi oluşturmaktadır. *Ulusal İstihdam Strateji Belgesi*'nin başlıca hedefleri arasında esnek üretimin yaygınlaştırılması ve istihdamda işveren üzerine ek yük getirilmemesi yer almaktadır: "Uygulanacak yeni teşvik politikalarının maliyetleri firmalarca değil genel bütçe ve işsizlik sigortası fon kaynaklarıyla karşılanmalı, böylelikle işletmelerin rekabet gücü gözetilmelidir".³⁴ Belgeye göre çalışanların temel haklarından biri olan kıdem tazminatı işverenlerin üzerinde büyük yük oluşturmaktadır.³⁵ Bu nedenle, "kıdem tazminatı reformu yapılarak ve bölgesel asgari ücret uygulamasına imkan tanınarak istihdam üzerindeki mali yüklerin öngörülebilir ve rekabet edebilir bir düzeye çekilmesi" amaçlanmaktadır.³⁶ Diğer yandan, işgücünün beceri düzeyindeki yetersizliğin de rekabet gücü önünde en az bu katılıklar kadar önemli bir engel oluşturduğu savunulmaktadır. Bu bakımdan, sermaye örgütlerinin işgücüne dair taleplerinin karşılandığı söylenebilir.

TSSB'ye göre işgücü konusundaki en önemli sorun, özel sektörün bazı pozisyonlarda istihdam edeceği, uygun niteliklere sahip eleman bulmada yaşadığı güçlüklerdir. Bu sorun mesleki ve teknik eğitim sistemindeki aksaklıklara bağlandığından, Eylem Planı bu çerçevede tasarlanmıştır. Örneğin, özel sektörün mesleki ve teknik eğitim okul ve kurumları açmasına olanak verecek düzenlemeler yapılması ve bu kurumların desteklenmesi öngörülmektedir. Bu destekler vergi indiriminden arsa teminine kadar uzanmaktadır.³⁷

---

³⁴ Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, *Ulusal İstihdam Strateji Belgesi*, 04 Şubat 2011, http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=35386.

³⁵ "İhbar prosedürü, ihbar ve kıdem tazminatı, haklı/haksız nedenle işten çıkarmanın tanımı, deneme süresi, haksız nedenle işten çıkarmada tazminat ve azami itiraz süresini dikkate alan sürekli çalışanların bireysel işten çıkarılması alt endeksinde ise Türkiye, 40 ülke içerisinde en katı mevzuata sahip 14'üncü ülke konumunda bulunmaktadır. Bu alanda özellikle kıdem tazminatı miktarının yüksekliği işgücü piyasasının katılık düzeyini artırmaktadır." Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, *agk*.

³⁶ Kıdem tazminatının fona devredilmesinin öngörüldüğü Ulusal İstihdam Stratejisi'nde kıdem tazminatı tutarının 1 yıla 1 maaştan 20 yıla 6 maaşa indirilmesi planlanmaktadır. <http://www.patronturk.com/ulusal-istihdam-strateji-belgesi-aciklandi>.

³⁷ Eylem Planı'nda bu destekler şu şekilde tarif edilmiştir: 5580 Sayılı Kanunda özel sektörün mesleki ve teknik eğitim okul ve kurumları açmasına imkan verecek şekilde değişiklik yapılacak, bunlara vergi indirimi, uzun vadeli ve düşük faizli kredi, arsa temini gibi teşvikler sağlanacaktır. Özel sektör, istihdam garantili okul açması halinde, eğitime % 100 destek kapsamında vergi indiriminden yararlandırılacaktır. Organize Sanayi Bölgesi, Turizm Bölgesi, Serbest Ti-

Ayrıca, özel sektörün mesleki ve teknik eğitim okul ve kurumlarında bulunan bina, tesis, uygulama birimi, atölye ve laboratuvarlarından *yeterli düzeyde* yararlanması sağlanacaktır. Elbette bu bakış açısı yeni değildir. 2009 yılında yayımlanan *Orta Vadeli Mali Plan*'da (2010-2012) da sermayenin ihtiyaçlarına göre emek gücü ve beşeri sermayenin dönüşümü öngörülmüştür. Plana göre iş dünyası temsilcilerinin, meslek yüksek okullarının yönetiminde ve programlarının belirlenmesinde aktif rol almaları sağlanacaktır. Bu konudaki idari ve yasal düzenleme Yüksek Öğrenim Kurumu (YÖK) Başkanlığı koordinasyonunda yapılacaktır. Hazırlanmış olan "Hayat Boyu Öğrenme Stratejisi" Milli Eğitim Bakanlığı koordinasyonunda uygulamaya konulacaktır. Mesleki Yeterlik Kurumu koordinasyonunda hazırlanan meslek standartlarının uygulamasına ve belgelendirme sistemine de başlanacaktır.³⁸

Verimliliği yükseltmek amacıyla teknolojik gelişmelerin desteklenmesine TSSB'de geniş yer ayrılmıştır. Strateji belgesinde Türkiye ekonomisinin son dönemde teknoloji kullanımı ve Ar-Ge faaliyetlerinde yaptığı atılım önemli bulunmakla birlikte, AB standartlarını yakalayamamış olmaktan şikayet edilmektedir. Son yıllarda Ar-Ge faaliyetlerine ayrılan kaynaklarda önemli artış gözlemlenmektedir: Ar-Ge harcamaları 2002'de 3 milyar dolardan, 2008 yılında (yüzde 77 artışla) 5,3 milyar dolara yükselmiştir. Bununla birlikte, Ar-Ge harcamalarının milli gelir içerisindeki payı 2002 yılında yüzde 0.53 iken 2008 yılında 0.73'e yükselmişse de, AB-27 ortalaması olan yüzde 1.85'in altındadır³⁹ (s. 90). Bu çerçevede,

---

caret Bölgesi ve Küçük Sanayi Sitesi yönetimlerine, ilk planlama aşamasından itibaren istihdam edilecek nitelikli insan gücünü yetiştirmek, çalışanlarını geliştirmek ve uyum eğitimlerini sağlamak amacıyla yeni kurulacak Organize Sanayi Bölgesi, Turizm Bölgesi ve Serbest Ticaret Bölgesi'nde mesleki ve teknik eğitim okul/kurumu için arsa ayırması ve okul/kurum yapma zorunluluğunun getirilmesi konusunda yasal düzenleme yapılacak, bu konuda ilgili bölge yönetimleri teşvik edilecektir.

³⁸ Resmi Gazete, "Orta Vadeli Mali Plan (2010-2012)", 16 Eylül 2009.

³⁹ 2000 yılında hazırlanan AB Lizbon Stratejisi 2010 yılı hedefi olarak milli gelirin yüzde 3'ünün Ar-Ge harcamalarına ayrılmasını öngörmüştü. 2010 yılında gözden geçirilen raporda bu hedefe ulaşılamadığı, krize rağmen iyileşme görülse de üye ülkelerin toplam Ar-Ge harcamalarının milli gelirin yüzde 1.9'unu aşmadığı belirtilmektedir. European Commission, *a.g.k.*, s. 13. AB ülkeleri içinde en fazla Ar-Ge harcaması yapan ülke İsveç'tir. İsveç, milli gelirinin yüzde 3.82'sini Ar-Ge'ye ayırmaktadır. 27 AB ülkesinin Ar-Ge harcamalarının yüzde 60'ını üç ülke yapmaktadır: 2006 rakamlarına göre, Almanya 58 milyar Euro, Fransa 38 milyar Euro, İngiltere 32 milyar Euro Ar-Ge harcaması yapmıştır. Osman N. Kocatürk, *Türkiye'nin Sanayi Stratejisi*, Kum Saati Yayınları, 2009, s. 195.

Eylem Planı'nda şu politikalara yer verilmiştir: Özel sektör ve kamu sektörü tarafından yürütülen Ar-Ge faaliyetleri (TARAL, ARDEB, TEYDEB, SAVTAG, KAMAG tarafından verilen destekler ve Bilim Toplum Projelerine destekler) artırılabacaktır;⁴⁰ Ar-Ge Kanunu kapsamında, Rekabet Öncesi İşbirliği Projeleri desteklenecek, Ar-Ge Merkezleri kurulup desteklenecek ve Teknogirişim sermayesi desteğinin verilmesi sağlanacaktır. Yine aynı kapsamda, TÜBİTAK öncülüğünde Bilim, Teknoloji ve Yenilik Politikaları Uygulama Planı ile Türk Patent Enstitüsü öncülüğünde Ulusal Fikri ve Sınai Mülkiyet Hakları Strateji Belgesi'nin hazırlanması öngörülmüştür. TÜBİTAK Aralık 2010 tarihinde Ulusal Bilim, Teknoloji ve Yenilik Stratejisi (2011-2016) belgesini yayımlamıştır. Belgede stratejik çerçeve içerisinde çok ortaklı ve çok disiplinli Ar-Ge ve yenilik işbirliği kültürünün yaygınlaştırılması, sektörel ve yerel Ar-Ge ve yenilik dinamiklerinde derinleşme, KOBİ'lerin yenilik sisteminde daha güçlü bir aktör olmasının teşvik edilmesi planlanmaktadır.⁴¹

TÜSİAD, TOBB ve TEPAV'ın ısrarla vurguladığı KOBİ'lerin finansman problemi yatay politikaların asli bir bileşenine dönüşmüş; finans kaynaklarına erişimi kolaylaştırmaya yönelik politikalar belirlenmiştir. TSSB'de şirketlerin verimlilik artışını sürdürmek için teknolojik ve organizasyon yapılarını yenilemeleri ve ölçek büyütmeleri gerektiği, ancak bu yapılanmalar için gerekli finansman kaynaklarının çok kısıtlı olduğu belirtilmektedir. Bunun için, yeni sanayi stratejisinin temel bir bileşeni olarak kredi garanti ve girişim sermaye sistemlerinin geliştirilip yaygınlaştırılması tasarlanmıştır. Örneğin, sermaye ve kredi piyasalarında işlem gören, ancak henüz KOBİ kullanımına uygun olmayan enstrümanların KOBİ'ler için elverişli hale getirilmesi sağlanacaktır (s. 87-88).

Maliyetleri düşürmek ve küresel rekabeti güçlendirmek üzere altyapı yatırımları da ele alınmıştır. Altyapı yatırımlarına yönelik politikalar enerji sektörü ve ulaşım ağları üzerinde yoğunlaşmıştır. Belgeye göre, enerji maliyetlerinin düşürülmesi amacıyla serbest piyasa kurallarına göre yapılandırılmış, teknik altyapısı sağlam ve çeşitlendirilmiş bir enerji sektörünün oluşmasına yönelik politika-

---

⁴⁰ Anılan kurumlar TÜBİTAK'ın destek programları ile destek gruplarıdır: TARAL: Türkiye Araştırma Alanı; ARDEB: Araştırma Destek Programları Başkanlığı; TEYDEB: Teknoloji ve Yenilik Destek Programları Başkanlığı; SAVTAG: Savunma ve Güvenlik Teknolojileri Araştırma Destek Grubu; KAMAG: Kamu Araştırmaları Destek Grubu'dur.

⁴¹ TÜBİTAK, Ulusal Bilim, Teknoloji ve Yenilik Stratejisi (2011-2016), Aralık 2010, s. 3.

lar izlenecektir (s. 102). Ayrıca, ulaştırma ve lojistik sektörlerinin firmaların rekabet gücünü yükseltecek bir biçimde yeniden düzenlenmesi tasarlanmıştır.⁴²

Son dönemde öne çıkan 'bölgesel kalkınma' vurgusu sanayi stratejisinde de karşılık bulmuştur. KOBİ'lere yönelik olarak bölgesel kalkınma odaklı projelerin desteklenmesi ve kümelenme konusunda yerel ve merkezi düzeyde politika çerçevesini çizecek bir yönetim modeli oluşturulması planlanmaktadır. İşletmeler ve üniversite işbirliğinin güçlenmesi, müşevvik yapısının bu doğrultuda yeniden yapılandırılması ve ticari nitelikli etkin bir bölgesel altyapı kurulması planlanmaktadır. Bu çerçevede en dikkat çekici noktalardan biri, yüksek öğretim kurumlarının yerel özelliklere uygun şekilde uzmanlaşmasının öngörülmesidir (s. 119).

TSSB'de çevre konusunda sürdürülebilir kalkınma ilkeleri doğrultusunda politikalar da öngörülmektedir. Bu çerçevede, iklim değişikliği ve karbon emisyonu konularında tedbirler planlanmaktadır. Ancak, tasarıların gerçekçi ve samimi olmadığı söylenebilir. Türkiye'de son dönemde gündeme gelen ya da hızlandırılan nükleer santral projeleri, Hidroelektrik Santraller (HES'ler), 2B yasaları, ayrıca (Zeugma gibi) tarihsel önem taşıyan mekanların baraj suları altında bırakılması, sermayenin kârlılık gereksinimi karşısında çevrenin, tarihsel mirasın ve insanın ikincil önemde kabul edildiğini yeterince açık biçimde sergilemiştir.

Genel olarak tüm sektörlerde rekabet gücünü ve verimliliği artırmayı hedefleyen yatay politika eksenini, sermayenin tüm toplumsal süreçler üzerindeki belirleyiciliğini güçlendirmek üzere kurgulanmıştır. Yatay politikaların, kısaca değindiğimiz Ulusal İstihdam Stratejisi ile birlikte anlam kazandığını vurgulamak gerekir. Buna göre, verimliliği artıracak başlıca unsur emek üzerindeki baskının şiddetlendirilmesi olacak, ayrıca doğa ve bilim üzerindeki sermaye tahakkümü de giderek sıkılaşacak gibi görünmektedir.

Sektörel Politikalar

Sanayi stratejisi olarak yatay politikaların yanı sıra sektörlerin rekabet gücünü artırmaya yönelik politikalar da öngörülmektedir. Buna göre, yüksek teknolojili sektörlerde Türkiye'yi 'üretim üssü' haline getirecek adımların atılması ve geleneksel sektörlerde ise

---

⁴² Örneğin, Eylem Planı'nda, limanların geri sahasında demiryolu aktarım terminaleri kurularak, demiryolu taşımacılık anlayışından lojistik taşımacılık anlayışına geçilmesi planlanmaktadır. Organize sanayi bölgelerine, büyük fabrikalara ve limanlara özel sektör katkısı ile demiryolu bağlantı hatları yapılacaktır.

daha yüksek katma değer sağlayacak bir yeniden yapılandırma planlanmaktadır (s. 122).

Öne çıkan sektörlerde rekabet gücünü kısıtlayan sorunları tespit etmek üzere sektörel rekabet gücü analizleri yapılmıştır. Bu analizler, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'nın koordinasyonunda, Bakanlık Sektörel Teknik Komiteleri ve TOBB Sektör Meclisleri ile işbirliği halinde oluşturulan sektörel rekabet gücü raporları temel alınarak hazırlanmıştır. Buna göre, sektörler bilgi ve teknoloji, rekabet, yasal düzenlemeler, çevre ve enerji, dış rekabet edebilirlik ve ticaret, istihdam ve coğrafi boyut başlıkları altında incelenerek, verili durum rapor edilmiştir.

Yatay politikalarda üzerinde önemle durulan teknoloji ve Ar-Ge faaliyetleri, burada sektörel bazda incelenmektedir. Keza idari yükler, teknik standartlar, sağlık ve güvenlik ile AB'ye ilişkin düzenlemeler gözden geçirilerek, sektörlerin ihtiyaçları saptanmıştır. Bütün bu politikalarda da rekabet gücünü artırma ve verimliliği yükseltmenin ana hedefler olarak belirlendiği görülmektedir.

Rekabet gücü analizlerine yer verilen sektörler ise AB'ye verilen taahhütler çerçevesinde belirlenmiştir. Otomotiv, Makina, Beyaz Eşya, Elektronik, Tekstil ve Hazır Giyim, Gıda ve son olarak Demir-Çelik sektörlerinin rekabet gücü analizleri yapılmış ve strateji belgesine eklenmiştir.

Otomotiv ve makina, Türkiye'de son on yıllık dönemde en hızlı büyüyen ve imalat sanayiinin motoru olan üretim sektörleridir. Türkiye otomotiv sanayii küresel rekabet, Ar-Ge ve teknoloji yönetimi alanında büyük ilerleme kaydetmiştir. TSSB'nin kamuoyuna duyurulmasından iki ay sonra, sanayi stratejisi temelinde, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı koordinasyonunda, özel sektör ile ilgili kamu kurum ve kuruluşlarının katkılarıyla *Otomotiv Sanayi Strateji Belgesi* hazırlanmıştır.⁴³ Bu belgede otomotiv sanayiinde gerçekleştirilen GZFT (Güçlü ve Zayıf Yönler, Fırsatlar ve Tehditler) analizi sonucunda Ar-Ge çalışmaları için yeterli kaynak yaratılamadığı, nitelikli işgücü arzının kısıtlı olduğu, girdi maliyetlerinin ve taşıt araçları satış vergilerinin yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu sorunları çözmek üzere, Ar-Ge altyapısını iyileştirmek, şirketlerin tasarım, üretim, markalaşma beceri ve kapasitelerini artırmak, otomotiv sektöründe iç ve dış pazarları geliştirmek, hukuki ve idari dü-

---

⁴³ Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, *Türkiye Otomotiv Sektörü Strateji Belgesi ve Eylem Planı* (2011-2014), 2011.

zenlemeleri iyileştirmek ve fiziki altyapıyı geliştirmek hedeflerini içeren politikalar tasarlanmıştır.⁴⁴

Türkiye makina sanayii de 2001 yılından sonra hızlı bir büyüme ve dışa açılma sürecine girmiştir. Sektör, imalat sanayii ortalamasının üzerinde bir performans sergilemiş ve ayrıca ithal ürünlerin yurtiçi piyasada yarattığı baskının da etkisiyle dış pazarlara yönelmiştir. TSSB’de öngörülen stratejilere dayanılarak, makina sektöründe teknoloji üretim üssü olmayı hedefleyen ve sektörün geliştirilmesi ve yüksek teknolojili ürünlerin üretilmesini amaçlayan *Makina Sanayi Strateji Belgesi* hazırlanmıştır.⁴⁵ Makina sanayiine uygulanan GZFT analizi sonucunda tespit edilen sorunlar arasında şunlar sıralanabilir: Genel vergi yükü ve SGK primi yüksekliği, Eximbank kredilerinden alınan payın yetersizliği, ara eleman sıkıntısı, üniversite-sanayi işbirliği yetersizliği, tasarım geliştirme ve Ar-Ge yetersizliği ile yüksek teknoloji ara mallarında ithalata bağımlılık. Bu sorunları aşmaya yönelik hukuki düzenlemeler ve yapısal tedbirler, finansal alanın geliştirilmesi, insan kaynakları düzenlemeleri, Ar-Ge ve inovasyon (yenilik) teşvikleri olarak öngörülmektedir.⁴⁶

Otomotiv Sanayi Strateji Belgesi ve Makina Sanayi Strateji Belgesi, TSSB’de öngörülen sektörel politikaların ayrıntılandırılarak somutlandığı belgelerdir. Genel stratejiden alt kollara uzanılmaktadır ve kuşkusuz daha sonra ‘taktik’ düzeyine de geçilecektir. Çoğunlukla tekil firmalar için yapılan GZFT analizinin sektör ve giderek ülke bazına genişletilmiş olması, özel firma çıkarını (sorunlarını) toplumsal çıkarla (sorunlarla) özdeş kabul eden yaklaşımın bir diğer örneğidir; vergi yükünün ve SGK priminin yüksek olduğu iddiasında görüldüğü gibi.

Uygulama İzleme ve Değerlendirme

Stratejinin hayata geçirilmesi için bir Uygulama, İzleme ve Koordinasyon mekanizmasının oluşturulması öngörülmüştür. Buna göre, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, ilgili tüm ‘paydaşların’ katılımıyla Sanayi ve Ticaret Bakanlığı Müsteşarı başkanlığında bir İzleme ve Yönlendirme Komitesi kuracak ve kamu kurumlarının katılımıyla ortak ‘Girişimler’ oluşturacaktır. Sanayi Stratejisi’ne ilişkin olarak altı ayda bir izleme ve değerlendirme raporu hazırla-

⁴⁴ Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, *Türkiye Otomotiv Sektörü...*, s. 29.

⁴⁵ Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, *Türkiye Makina Sektörü Strateji Belgesi ve Eylem Planı (2011-2014)*, 2011, s. 6.

⁴⁶ Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, *Türkiye Makina Sektörü...*, s. 25.

nacaktır. Bu raporların sonuçlarına göre stratejinin revize edilmesi ya da ilave tedbirlerle güçlendirilmesi söz konusu olabilir.

Strateji hedefleri tutturulamadığı takdirde ne olacaktır? Belgede bu soruya doyurucu bir yanıt verildiği söylenemez. Bu bakımdan, TSSB, özel sektör firmalarının belirlenen biçimde hareket etmesini bekleyen, ancak aksi durumda herhangi bir yaptırım içermeyen, uygulama yönü zayıf bir belge niteliğindedir. Ancak, bu zayıflık yalnızca TSSB'ye değil, neoliberal yaklaşımı benimseyen hemen tüm 'sanayi politikası' belgelerine özgü bir durumdur. Örneğin, AB'nin sanayi politikaları çerçevesini çizen Lizbon Stratejisi de benzer özelliktedir. "AB'nin niyet beyanından fazla öteye geçmeyen ve çok az eylemli araç içeren strateji ve eylem planı anlayışı", AB ile müzakereler yürüten Türkiye'de de benimsenmiş durumdadır.⁴⁷

TSSB'nin uygulama yönünün zayıflığı, aslında eleştirilecek (ya da eleştirilmesi gereken) bir durum değildir. Zira belge, başından sonuna dek, sermaye kesiminin beklenti ve talepleri üzerine inşa edilmiştir. Bu anlamda, örneğin doğrudan doğruya TÜSİAD ve TOBB tarafından hazırlansaydı bile herhalde bundan pek de farklı olmayacaktı. *Strateji Belgesi'nin asıl derdi, Türkiye'nin sanai gelişimini sağlamaktan ziyade, bunu sermayenin emek, toplum ve doğa üzerindeki tahakkümünü artıracak biçimde gerçekleştirmektir.* Belge, görünürde teknolojiyen, Türkiye'nin rekabet gücünden, Ar-Ge faaliyetlerinin teşvik edilmesinden vb. konulardan söz etmektedir. Oysa, uluslararası kapitalist rekabet çerçevesinde bunlar hiç de 'masum' talepler olmayıp, daha fazla işsizlik, çalışanlar için daha uzun çalışma saatleri, enformelliğin artması, reel ücretlerde daha fazla gerileme, doğanın tahrip edilmesi, bilimsel etkinliğin metalaşması anlamlarına gelmektedir.

Kapitalist üretim sürecinin hem bir emek süreci hem de bir artı-değer üretimi (değerlenme) süreci olduğuna yukarıda değinmiştik. Bunlardan ilki, emek süreci, insanın doğa ile etkileşim içinde gerçekleştirdiği üretimi ifade eder; kullanım değerlerinin, insan ihtiyaçlarını gideren nesnelere üretildiği süreçtir. Bununla birlikte, emek süreci ikinci sürece yani artı-değer üretimine tabidir.⁴⁸ Zira

---

⁴⁷ Bkz. Oktar Türel, a.g.m, s. 37. İlgi çekici bir diğer nokta, izleme ve değerlendirme konusunun 'paydaşlar', 'girişimler' gibi iş dünyasına özgü ve yanıltıcı terimlerle ifade edilmiş olmasıdır.

⁴⁸ Kapitalist üretimde emek sürecinin kendisi, artı-değer yaratma sürecinin aracından başka birşey değildir. Karl Marx, *Kapital'e Ek : Dolaysız Üretim Sürecinin Sonuçları*, Ceylan Yayınları, 1999, İstanbul, s. 59.

kapitalist bir toplumda sermaye sahibinin amacı toplumsal ihtiyaçları karşılamak değil, artı-değer ve dolayısıyla kâr elde etmektir. Toplumsal ihtiyaçlar doğrudan değil, dolaylı olarak, sermayenin kâr etme ihtiyacıyla dolaylanmış olarak ve ancak o ölçüde karşılanmaktadır. Bu nedenle, sermaye kesimi açısından esas olan, ülke sanayisinin gelişmesi, toplumsal refahın artması ya da ülke nüfusunun gelişmenin nimetlerinden yararlanması değil, yalnızca kârlılığın artmasıdır. Dolayısıyla, TSSB'nin (veya diğer herhangi bir benzer belgenin) sınai gelişme, teknoloji, Ar-Ge gibi kavramları kullandığı her satırda bir yandan da emek aleyhine düzenlemeleri ima etmesi şaşkırtıcı olmamalıdır. Keza, TSSB'nin uygulama yönünün zayıflığı da sermayenin beklentilerini yansıtan bir metin için doğal karşılanmalıdır.

DEĞERLENDİRME: TÜRKİYE SANAYİ STRATEJİSİ BELGESİNİN GERÇEK “VİZYONU”

Yukarıda vurgulamaya çalıştığımız gibi, TSSB temelde sermaye kesiminin beklenti ve taleplerini karşılamaya çalışan bir strateji belgesi olarak ortaya çıkmıştır. Bu nedenle, belgede ifade edilen hedeflerin daha geniş toplumsal beklentilerle örtüşmediği söylenebilir. Elbette ki bu durum yalnızca TSSB'ye özgü değildir. Örneğin, 2023 yılı için konulan “500 milyar dolar ihracat” hedefi de benzer bir yaklaşımın ürünüdür. Böyle bir hedef, ihracatçı sermaye kesimi açısından büyük bir başarı sayılabilirse de, mevcut ‘rekabetçi’ perspektif çerçevesinde, ancak reel ücretlerde daha fazla gerileme, çalışma koşullarında daha fazla bozulma, sosyal haklarda daha fazla kayıp ve işsizlikte artış anlamına gelecektir. Ayrıca, Türkiye'nin ithalata bağımlı sınai üretim yapısı veri iken, 500 milyar dolar ihracat herhalde ancak 700-800 milyar dolarlık ithalatla mümkün olabilecektir. Sorunlara tek bir toplumsal sınıfın perspektifinden yaklaşmak ve buradan türetilen hedefleri ülkenin ortak hedefleri olarak sunmak bizzat bir sınıf iktidarının ifadesinden başka bir şey değildir.

Kuşkusuz, TSSB'nin sanayide arzulan gelişmeyi sağlayıp sağlayamayacağı sorulabilir. Bir başka deyişle, “orta ve yüksek teknolojili ürünlerde Avrasya'nın üretim üssü olmak” gibi bir hedef anlamlı ve gerçekçi bulunup, daha sonra TSSB'nin böyle bir hedefe ulaşmakta ne ölçüde başarı sağlayabileceği sorgulanabilir. Oysa temel sorun daha bu ilk adımda karşımıza çıkmaktadır: Bu hedefi kim nasıl belirlemiştir? Hedef tespit edilirken işçi örgütlerinin fikirleri neden alınmamıştır? Sonuç olarak, sanayide verimlilik

artışını sağlamak için esnek istihdam biçimlerinin yaygınlaştırılması, işgücü piyasasındaki 'katılıkların' giderilmesi gibi politikalar tasarlandığını görmekteyiz. Oysa verimlilik artışları, başka bir perspektifte, reel ücretlerde artış ya da çalışma saatlerinde azalma sağlama gibi hedeflerle de bağdaştırılabilirdi. TSSB bu tür toplumsal ihtiyaçları karşılama konusunda herhangi bir açılım getirmekte ve yalnızca daha fazla 'rekabet gücü' vaat etmektedir.

Gerçekten de, TSSB'nin merkezi teması, neoliberal serbest piyasacı yaklaşımın bir ürünü olan 'rekabet gücü'dür. Esasen firma düzeyinde tanımlanan bu kavram, ulusal ekonomi düzlemine genişletilmiş durumdadır. Küresel rekabete uyum sağlayabilen başarılı (ve büyük) firmaların çıkarlarının ülke çıkarı ile özdeşleştirilmesi, basitçe ideolojik bir kurgudur. Böyle bir yaklaşımın somut sonuçları ise en hafifinden tartışmalıdır. Nitekim sanayi stratejisi eylem planında neredeyse tüm kamu kuruluşlarının sermaye kesiminin ihtiyaçlarını karşılamak üzere seferber edildiği görülmektedir. Bu kapsamda, üniversiteler, teknik okullar ve TÜBİTAK gibi devlet kurumlarının özel firmalara hizmet edecek biçimde dönüştürülmesi tasarlanmıştır.

Bu temel problemin dışında, TSSB metninin bazı mantıksal çelişkiler içerdiği söylenebilir. Belge, Japonya ve Güney Kore gibi ülkelerin sanayileşme modellerinden övgüyle söz etmekte, ancak aynı zamanda bu tarz sanayi politikalarının başka ülkelerde uygulanabilirliğinin "1997 Asya krizinin etkileri ve DTÖ'nün [Dünya Ticaret Örgütü] piyasalara devlet müdahalesini kısıtlayan kuralları nedeniyle ... tartışılabilir" olduğunu kaydetmektedir (s. 21). Bir başka deyişle, gönülde yatan Güney Kore tarzı bir sanayileşme modelidir, ancak DTÖ'nün, AB'nin ve Türkiye burjuvazisinin benimsediği 'serbest piyasa' yaklaşımı böyle bir modeli olanaksız kılmaktadır. Rifat Hisarcıklıoğlu'nun 2010 yılı İSO Sanayi Kongresi'nin açılışında ifade ettiği şu sözler, aynı çelişkili bakışı yansıtmaktadır.⁴⁹

Bugün ihracatımızın kompozisyonunda, ileri teknoloji ürünlerin payı yüzde 5'i geçmiyor. Bu oranı arttırmak, örneğin Kore'de olduğu gibi yüzde 25'ler düzeyine çıkarmak, önümüzdeki 20 yılın en temel meselesidir. Bu kolay değildir. Etkin bir sanayi politikasının, akıllıca tasarlanmış bir teşvik sisteminin altından kalkabileceği bir iştir. Biz bunları yapamayız demeyin. Bakın Tayvan'a. Daha 20 yıl önce teknoloji alanında piyasada yoktu. Sadece

---

⁴⁹ Rifat Hisarcıklıoğlu, Sanayi Kongresi açılış konuşması, İstanbul Sanayi Odası, 2010, http://www.tobb.org.tr/Documents/Konusmalar/sanayi_kongresi.doc.

oyuncak benzeri ucuz ürünlerle bilinirlerdi. Ama bugün Tayvan, yüksek teknolojinin çok önemli bir üretim merkezi haline geldi. Bunu, kamu ile özel sektörün birlikte tasarlayıp, uyguladıkları, koordineli ve planlı bir destekleme sayesinde elde ettiler. İşte biz de bu nedenle, 2011-2014 dönemini kapsayan Sanayi Strateji Belgesini, heyecan ve umutla bekliyoruz.

Güney Kore ve Tayvan gibi ülkelerde teknolojik gelişmenin ‘kalkınmacı devlet’ olarak adlandırılan modele dayandığı bilinmektedir.⁵⁰ Bu modelin en temel esprisi, Robert Wade’in ‘piyasaların yönetilmesi’ olarak adlandırdığı sistemli müdahaleci yaklaşımdır. Wade’e göre Doğu Asya ülkelerinin sanayileşme sürecinde kaynakların tahsisinde serbest piyasadaki ziyade devlet belirleyici olmuştur. Ayrıca, neoklasik teorisinin öngörülerinin aksine, üretken yatırım seviyeleri yüksektir ve yatırımların bileşimi diğer geç sanayileşen ülkelerdekinden farklıdır.⁵¹ Otoriter bir devlet aygıtı öncülüğünde gerçekleşen sanayileşme, güçlü bir ihracata dönük bileşen de içermiştir. Hiç kuşkusuz, bu model de birçok açıdan eleştiriye açıktır ve baskıcı bir politik ortamın ürünüdür. Bununla birlikte, modelin başlıca vurgusu, piyasanın işleyişine sistemli devlet müdahalesidir. Oysa Türkiye Sanayi Stratejisi Belgesi, AB normlarında, serbest piyasayı esas alan bir yaklaşıma dayanmaktadır. Bir başka deyişle, TSSB’nin önemli bir çelişkisi, serbest piyasa koşulları altında Güney Kore’dekine benzer sonuçlar elde etme beklentisiyle üretilmiş olmasıdır. TSSB’de asıl söz konusu olan, piyasanın yönetilmesi değil, arzu edilen sonuçlara doğru piyasanın harekete geçmesini sağlayabilmek için devletin (çok sayıda) taahhüt altına girmiş olmasıdır. Bir başka deyişle, TSSB özünde devletin orta vadede gerçekleştireceği etkinlikleri bugünden ilan ederek sermaye için öngörülebilir bir ortam yaratma çabasını göstermektedir.

TSSB’nin serbest piyasacı yaklaşımı başka çelişkiler de ortaya çıkarmaktadır. Örneğin enerjide (özelleştirmeler sonucunda) serbest piyasa kurallarının hakim kılınması, ancak aynı zamanda enerji maliyetlerinin düşmesi beklenmektedir (s. 102). Oysa, enerji sektörü yapı itibarıyla bölgesel tekellerin oluşumuna çok elverişli

---

⁵⁰ Bkz. Robert Wade, *Governing the Market: Economic Theory and the Role of Government in East Asian Industrialization*, Princeton: Princeton University Press, 1990; Alice H. Amsden, *Asia’s Next Giant: South Korea and Late Industrialization*, Oxford: Oxford University Press, 1989. Kalkınmacı devlet yazınına değerlendiren özlü bir makale için bkz. Ziya Öniş, “The Logic of the Developmental State”, *Comparative Politics*, Sayı: 24 (1), s. 109-126.

⁵¹ Robert Wade, *Governing the Market...*, s. 26-7, 297.

bir sektör olduğundan, maliyetlerin bu şekilde düşmesini beklemek gerçekçi olmayacaktır.

TSSB’de bir diğer sorun, kadın istihdamını artırmaya yönelik olarak hiçbir somut plan ya da politikaya yer verilmemiş olmasıdır. Belgede kadınlara sadece iki yerde değinilmektedir: (i) Kadınların işgücüne katılımını arttırmak amacıyla aktif işgücü politikaları uygulama kapasitesi güçlendirilecek ve sanayi politikasıyla uyumu sağlanacaktır (s. 52); (ii) Kadın girişimcilik teşvik edilecek ve kadınların iş hayatına katılımı desteklenecektir (s. 60). Bu iki genel ‘niyet beyanı’ dışında, kadın istihdamını özel olarak ele alan hiçbir ifade yoktur. Oysa genel istihdam konularının yanı sıra, kadın istihdamının özgül yönleri ile değerlendirilmesi beklenirdi. Eğitim olanaklarına erişimde eşitlik, buna bağlı olarak çalışma ve yükselme olanaklarında eşitlik, eşit işe eşit ücret, zorunlu iş güvencesi ve sosyal güvence, zorunlu kota gibi kadın emeğine özgü sorunlar, TSSB’nin kapsama alanı dışında kalmıştır.

Sonuç olarak, TSSB, piyasa ve özel sektör öncelikli bir sanayi stratejisi olarak tartışmalı bir belge niteliğindedir. Belgenin merkezi teması ve kaygısı olan ‘rekabet gücü’ yaklaşımı, toplumsal bir örtü altında gerçekte doğrudan doğruya özel çıkarların ifadesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Cehenneme giden yolun iyi niyet taşlarıyla döşenmiş olmasına benzer biçimde, “küresel rekabette başarılı olma” vizyonu da toplumun geniş kesimleri için sosyal refaha dair herhangi bir vaat içermemekte; aksine işsizlik, gelir dağılımı, çalışma koşulları gibi konularda daha da gerilemeler yaşanacağı endişesini doğurmaktadır. Küresel rekabetin koşu bandı her gün biraz daha hızlanırken, artık iyice yorulmuş olan koşucuların banttan inme vakti gelmiş gibi görünmektedir.

KAYNAKÇA

- Amsden Alice H., *Asia’s Next Giant: South Korea and Late Industrialization*, Oxford: Oxford University Press, 1989.
- Boratav Korkut, “On İki Yıllık Bir Bölüşüm Bilançosu”, *Birgün*, 15 Mart 2011.
- Boyner Ümit, Türkiye Sanayi Strateji Belgesi Açılış Konuşması, 5 Ocak 2011, <http://www.tusiad.org.tr/komisyonlar/sanayi--hizmetler-ve-tarim-komisyonu/konusma/tusiad-yonetim-kurulu-baskani-umit-boynerin-turkiye-sanayi-stratejisi-belgesi-acilis-konusmasi/>, erişim tarihi: 02.06.2011.
- Çakıl Adem Utku, “Yeni Teşvik Uygulama Sistemi”, 2009, http://www.alomaliye.com/2009/a_utku_cakil_yeni_tesvik.htm, erişim tarihi: 05.06.2011.

- Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, *Ulusal İstihdam Strateji Belgesi*, 04 Şubat 2011, http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=35386, erişim tarihi: 20.07.2011.
- Çapanoğlu Sema Günçay, “Geçmişten Günümüze Lizbon Stratejisi ve 2020 İçin Yeni Bir Vizyon Işığında ‘AB 2020’ Stratejisi”, *İktisadi Kalkınma Vakfı Değerlendirme Notu*, No: 12, 2010.
- DPT, *Türkiye Sanayi Politikası (AB Üyeliğine Doğru)*, Ağustos 2003.
- European Commission, *Lisbon Strategy Evaluation Document*, Commission Staff Working Document, Brussels, 2010.
- Hisarcıklıoğlu M. Rifat, 5. Sanayi Kongresi açılış konuşması, 2006, http://www.tobb.org.tr/Documents/Konusmalar/5sanayi_kongresi_belgesi.doc, erişim tarihi: 01.06.2011.
- Hisarcıklıoğlu M. Rifat, Sanayi Stratejisi Toplantısı konuşma metni, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, 2008, http://www.tobb.org.tr/Documents/Konusmalar/sanayi_stratejisi_toplantisi.doc, erişim tarihi: 03.06.2011.
- Hisarcıklıoğlu M. Rifat, Sanayi Kongresi açılış konuşması, İstanbul Sanayi Odası, 2010, http://www.tobb.org.tr/Documents/Konusmalar/sanayi_kongresi.doc, erişim tarihi: 03.06.2011.
- Hisarcıklıoğlu M. Rifat, Türkiye Sanayi Stratejisi Belgesi Konuşma metni, 5 Ocak 2011.
- Kocatürk Osman N., *Türkiye'nin Sanayi Stratejisi*, Kum Saati Yayınları, İstanbul, 2009.
- Marx Karl, *Kapital'e Ek: Dolaysız Üretim Sürecinin Sonuçları*, Ceylan Yayınları, 1999, İstanbul.
- MÜSİAD, *Türkiye Ekonomi Raporu (2010): Ekonomide ve Demokraside Yükselme Zamanı*, Araştırma Raporları, Mayıs 2010.
- Öniş Ziya, “The Logic of the Developmental State”, *Comparative Politics*, 1991, sayı: 24 (1), s.109-126.
- Özilhan Tuncay, Sürdürülebilir Uluslararası Rekabet Gücü İçin Türk Sanayii Stratejisi paneli konuşması, *İstanbul Sanayi Odası Sanayi Kongresi*, 2002.
- Resmi Gazete, 16 Temmuz 2009.
- Resmi Gazete, “Orta Vadeli Mali Plan (2010-2012)”, 16 Eylül 2009.
- Sak Güven, “Türkiye İçin Yeni Bir Sanayi Politikası Çerçevesi”, Uluslararası Uygulamalar Işığında Türkiye için Sanayi Stratejisi Arayışları Konferansı, 2007, TÜSİAD/EAF/Koç Üniversitesi, www.ku.edu.tr/ku/images/EAF/g.sak, erişim tarihi: 01.06.2011.
- Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, *Türkiye Sanayi Strateji Belgesi (2011-2014): AB Üyeliğine Doğru*, 2010.
- Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, *Türkiye Makina Sektörü Strateji Belgesi ve Eylem Planı (2011-2014)*, Şubat 2011.
- Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, *Türkiye Otomotiv Sektörü Strateji Belgesi ve Eylem Planı (2011-2014)*, Şubat 2011.

- T.C. Merkez Bankası, *Ödemeler Dengesi Analitik Sunum 1975-2010*, <http://www.tcmb.gov.tr/odemedenge/tablo4.pdf>, erişim tarihi: 01.06.2011.
- TEPAV, *Türkiye'nin Rekabet Gücü için Sanayi Politikası Çerçevesi*, 2007.
- TEPAV, *İkinci Nesil Reform Sürecinin Öncelikleri*, 2007.
- TÜBİTAK, *Ulusal Bilim, Teknoloji ve Yenilik Stratejisi (2011-2016)*, Aralık 2010.
- TÜSİAD, *Ekonomik Görünüm ve Politikalar*, 19 Ekim 2007.
- Türel Oktar, "Türkiye'de Sanayi Politikaları Üzerine Gözlem ve Değerlendirmeler", *Kriz ve Maliye Düşüncesinde Değişim: "İzzettin Önder'e Armağan"*, (Der. Abuzer Pınar – Ahmet Haşim Köse – Nihat Falay), Sosyal Araştırmalar Vakfı, İstanbul, 2011, s. 30-59.
- Türkiye İstatistik Kurumu, *İstatistik Göstergeler 1923-2009*, Ankara, 2010.
- Türkiye İstatistik Kurumu, *Türkiye İstatistik Yıllığı 2010*, Ankara, 2011.
- Wade Robert, *Governing the Market: Economic Theory and the Role of Government in East Asian Industrialization*, Princeton: Princeton University Press, 1990.
- Yeldan Erinç, "Sanayi Strateji Belgesi Üzerine: Türkiye 'Belindia' Yolunda", *Cumhuriyet*, 09 Şubat 2011.